

Тобакалов Ч.Б.

ЭГЕМЕНДҮҮЛҮКӨ ЭЭ БОЛГОНДОН КИЙИНКИ КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН ӨЗБЕКСТАНДЫН ТЫШКЫ САЯСИЙ ПРИОРИТЕТТЕРИ

Тобакалов Ч.Б.

ПРИОРИТЕТЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСТАНА И УЗБЕКИСТАНА ПОСЛЕ ПРИОБРЕТЕНИЯ СУВЕРЕНИТЕТА

Ch.B. Tobakalov

FOREIGN POLICY PRIORITIES AND KYRGYZSTAN AFTER THE SOVEREIGNTY OF UZBEKISTAN HAS GAINED SOVEREIGNTY

УДК: 947.1/58(575.2)(327.1)

Макалада Кыргызстан менен Өзбекстандын эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки тышкы саясий приоритеттери каралган.

The article deals with foreign policy priorities after the acquisition of sovereignty.

Бүгүнкү күндө Борбордук Азия региону саясатчылардын жана окумуштуулардын, эл аралык коомчулуктун кызыгуусун туудуруп, көңүлүн өзүнө буруп келүүдө. Борбордук Азия чөлкөмү геосаясий жактан алганда жалпылай территориясы 4 млн. чарчы км. ден ашуун жана жалпы саны 69 миллионго жакын калкы бар беш мамлекеттен турат. Алар нефть, газ, түстүү металлдардын жана башка баалуу минералдык ресурстарга өтө бай, көптөгөн айыл чарбага ылайыктуу жерлерге, жайыттарга ээ.

Мындан тышкары Борбордук Азия көптөгөн транзит-транспорттук потенциалга ээ. Ал, Батыш менен Чыгышты, Түндүк менен Түштүктү байланыштырган өтө маанилүү автомобиль, дарыя аркылуу өтүүчү сода жолдорунун кесилишинде жайгашкан. Мындай географиялык жайгашуу кандайдыр бир деңгээлде деңиз менен океандарга чыгуучу жолдордун жоктугун толуктап турат. Бул жерден өтүүчү карым катнаш жолдор дүйнө-жүзүнүн маанилүү өрөөндөрүнө багыт алган. Андан сырткары бул өлкөлөр бир кылка калк жашагандыгы менен дүйнөнүн башка мамлекеттеринен айырмаланып турат. Ал жерде жашаган калктын салыштырмалуу турмуш деңгээли орто жана элдин сабаттуулугу жогору болуп эсептелет. Бул фактор чет элдик инвесторлордун кызыгуусун туудурат.

Борбордук Азия чөлкөмү Кытай, Россия, Иран, Пакистан менен чектешет. Бул өлкөлөр континенте дүйнөнүн геосаясатынын негизги факторлору катары эсептелет. Бул аймактагы этникалык топтор борбордук азиялык элдер менен тыгыз байланыштары бар. Ошону менен бул жерде мусулман өлкөлөрүнүн колдоосуна ээ болгон ар кандай саясий жана сепаратисттик диний топтордун аракеттери жүрүүдө.

Жогоруда айтылгандардан сырткары ал аймакта Иран жана Пакистандын таасири да чоң. Анткени аларды бул региондун элдери менен диний жана тил факторлору бириктирип турат. Аны менен кошо аталган эки өлкө бири-бирине карма каршы

позицияда турууда. Мындан тышкары, Борбордук Азия өлкөлөрүнө дүйнөлүк эң өнүккөн АКШ, Кытай, Россия ж.б. мамлекеттеринин кызыкчылыктары дал келет. Мындай активдүүлүк уламдан-улам өсүп жаткан кызыкчылыктарды канааттандырууга багытталган. Ал өз кезегинде конкреттүү иш чараларды жүргүзүү, өздөрүнүн региондо таасирин күчөтүү иш-аракеттери менен байланыштуу.

Өзбек эли региондогу эң көп сандуу улу. Алар ар бир өлкөдө этникалык азчылыктарды түзгөн элдие топтоордун арасында жашашат, ошондуктан американык эксперттердин ою боюнча алар тишил же бул мамлекеттин саясатына таасир берүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар.

Советтер Союзу кыйраган соң Өзбекстан Москванын таасиринен бошонууга аракет жасаган. Анын эң ири кадамдарынан болуп антироссиялык саясаты эсептелинет. Бул болсо өз кезегинде Батыш өлкөлөрү, анын ичинде АКШ менен мамилени күчөтүүгө шарт түзгөн.

Бирок региондогу саясий абал туруксуз болгондуктан, конкреттүү бир тышкы саясий багытты ишке ашырууга өзбек жетекчилигине мүмкүнчүлүк берген жок. Алсак 1999-жылы Баткен окуялары Ташкентти – Москва менен жакындогоо мажбур кылган. Андан сырткары Андижан окуясы эки тараптуу мамилелердин кескин түрдө солгундоосуна алып келген.

Бирок, 2005-жылдын май айында болуп өткөн Андижан окуяларынан кийин америкалык бийлик Өзбекстанга болгон мамилесин кайра карап чыгууга мажбур болуп, региондун башка өлкөлөрү менен байланыштарды күчөтүүгө мажбур болгон.

Аны менен катар коопсуздук жаатында кытайдын таасиринин күч алып кетүүсүнө жол бербөө керек. Эгерде биздин улуттук кызыкчылыктарыбызга жооп бергенде гана биз Кытай менен кызматташуубуз керек. Эгерде бул багытта ажырым пайда болгон учурда, биз Пекин менен конфронтацияга баруудан баш тартпашыбыз керек».

Азыркы учурда Кытай Эл Республикасынын бийликтери дүйнөлүк процесстердеги өлкөнүн ээлеген ордун жана ролун кайра карап чыгууда. Бүгүнкү күндө Кытайдын тышкы саясий принциптеринин жандана баштагандыгы байкалууда. Түзүлгөн кырдаалды алар «пассивдүү тышкы

саясаттан активдүү тышкы саясатка өтүү мөөнөтү» - деп аташат. Чек ара өрөөндөрдөгү стабилдүүлүк; эл аралык мамилелерде болсо конструктивдүү ролду жогорулатуу; «Кытай – дүйнөлүк тынчтыкка коркунуч келтирет» – деген эл аралык имиджен аркылуу болуп эсептелет. Аны менен кошо белгилей кетүүчү жагдай тынчтыкта жанаша жашоонун беш принциптери Кытай Эл Республикасынын тышкы саясатынын теориялык негизи катары өзгөрүүсүз калууда.

Кытайдын кызыкчылыктары алгачкы ирет энергоресурстарга жетүү жана энергия булактарын кеңейтүүгө болгон умтулуусунан келип чыгууда. Кытай, азыркы учурда АКШдан кийинки эле мунайзат менен газды колдонгон дүйнө жүзүндөгү өлкөлөрдүн ичинен экинчи орунда турат. Мисалы, Кытай Каспий мунайзатына жана түркмөн газына жетүүгө аракет жасоодо. Кытайлык окумуштуулардын ой-пикирлерине караганда бул региондогу мунайзат жана газ түтүктөрү эң кыска жана коопсуз болуп эсептелет. Ошондуктан 1990-жылдардын орто ченинде Кытай «өлкөнүн батыш жагын ачуу» стратегиясын иштеп чыккан.

Анын максаты экспорттук жактан Батышка жана жаңы Борбордук Азия өлкөлөргө багытталган Кытайдын батыш райондорунун экономикалык өсүшүн камсыз кылуу.

Ошентип, Кытайдын геостратегиялык планда-рында Борбордук Азия анын ичинде Кыргызстан Кытайды Европа менен байланыштырган эң маанилүү стратегиялык боорбор катары каралат. Кытай азыркы учурда региондогу стратегиялык өнөктөш катары Кыргызстанды тандап алган. Кыргызстанды Борбордук Азиядагы алдыңкы мамлекет катары таануу жана Кытай-Кыргызстан жаатында эл-аралык мамилелеринин приоритеттүү өнүгүүсү Шанхай Кызматташтык Уюму алкагында өнүгүүдө.

И.Каримов АКШ менен мамилесин үзгөн учурда анын ордун ээлөөгө Кытай активдүү аракет кыла баштаган. Ага мисал катары төмөнкү фактыларды келтирсек болот. Дүйнөлүк коомчулук өзбек режимин Андижан окуялары үчүн сындап жатканда, Кытайдын бийликтери И.Каримовду Пекинге чакырып жана коноктоо урмат-сыйдын эң жогорку деңгээлин билдирип 21 ирет аскер замбиректин аткылоосу менен анны тосуп алышкан.

Ал эми Россия болсо, Советтер Союзу тарагандан кийин өзүнүн аракетин өлкөнүн ички маселелерди чечүүгө жумшаган жана бул регионго эч кандай көңүл бурган эмес. Кийин, энергия ташууларга баалардын өсүшү. Россия державасынын бекемде-лиши менен ал Борбордук Азия өлкөлөрүнө көңүл бура баштаган. АКШдан кийин Россия Борбордук Азияда өз таасирин бекемдөөгө аракеттенүүдө.

Бул процесс В.Путиндин бийликке келген учурунда башталган. Анткени, Россия жетекчилери өлкөнүн кубаттуулугун бекемдөө үчүн биринчи кезекте өзүнүн мурунку союздаштары менен мамилени күчөтүү керек экендигин түшүнүшкөн. Россия Бишкектеги америкалык авиабазадан 50 км.

аралыкта жайгашкан Кант шаарында өз авиабазасын ачкан. Акыркы жылдары Россиянын бул региондо өзүнүн таасирин күчөтүүгө болгон тенденциясы көрүнүп турат. Бул Москва үчүн ыңгайлуу эки тараптык мамилелердин түзүлүүсү, региондогу экономиканын ар кайсы секторлоруна инвестиция киргизген россиялык фирмалар менен компания-ларды колдоо, ШКУ, Коллективдүү Коопсуздукту Сактоо Уюму жана башка эл аралык уюмдардын чегиндеги интеграциялык процесстердин өнүгүүсү аркылуу болууда.

Борбордук Азия өлкөлөрүнө АКШ менен Россиянын кызыкчылыгына каршы туруп, өздө-рүнүн саясатын ишке ашыруу натыйжасы жок жана керексиз иш аракет болуп эсептелет. АКШнын коопсуздук маселелеринде, баңгизат таратууга каршы операциясында жана исламдык радикализм-дин таралышына каршы туру боюнча кызык-чылыктары бири-бирине дал келет.

Ал эми Батыш Европанын алдыңкы өлкөлөрүнүн алсак, алардын Борбордук Азия тууралуу саясаты АКШнын багытынан анча деле айырмаланбайт. Азыркы учурда Европа Биримдиги (ЕБ) Борбордук Азиядагы экономика жаатындагы иш аракеттери саясий байланыштарга караганда бир топ алгы-лыктуу болуп эсептелинет. Европа Биримдигинин экономикалык кызыкчылыктарынын негизги – бул мунайзатты импорттоону максималдуу деңгээлде жогорулатуу болуп эсептелет. Жакынкы чыгыштагы конфликт акырындап коңшу өлкөлөргө таралууда. Түндүк деңиздин ресурстарынын азайып баратышы Европа өлкөлөрүн Борбордук Азия регионунда өзүнүн таасирин күчөтүүгө мажбур кылууда.

Европа Биримдигинин Борбордук Азия мамле-кеттериндеги инвестицияларынын жалпы көлөмү 1999-2006-жылдар аралыгында 300-дөн 500 млрд. АКШ долл. чейин түзгөн. Биримдиктин негизги регионалдык экспорттоочусу катары Казакстан эсептелинет. Ал жыл сайын Европа Биримдик өлкө-лөрүнүн газ менен мунайзат импортунун 20%ин камсыз кылууда.

Жогоруда аталган уюмдун региондогу эконо-микалык инвестициялоосунун негизги басымы энергоресурстарды өндүрүү жана транспорттоо секторуна багытталган. Бул уюм бир аз мөөнөттөн кийин региондогу алдыңкы державалардын пози-цияларынан кийин «төртүнчү күч» болуп калышы мүмкүн. Эл аралык мамилелердин көптөгөн аспект-тери боюнча Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн негизги ролду Индия менен Пакистан ойногонго аракет-тенүүдө.

Региондун өлкөлөрүнүн тышкы саясатынын түзү-лүшүнүн маанилүү фактору катары жалпы корку-нучтарга каршы бирдиктүү жооп кайтаруунун муктаждыгы болуп калган. Алардын трансулуттуу жана трансчекаралуу болгондугуна байланыштуу ички регионалдуу жана региондон тышкары болгон кооперациянын кректигин талап кылган. Бул болсо, өз учурунда жаңы коопсуздук институттардын пайда болушуна алып келген.

Борбордук Азиянын анын ичинде Кыргызстандын геосаясий жактан жайгашуусу бир топ артыкчылыктары жана кемчиликтери менен айырмаланат. Борбордук Азиялык мамлекеттер деңиз, океандарга чектеш болбогондуктан алар тышкы дүйнө менен карым катнашуусу татаал болууда. Андан сырткары региондун мамлекеттеринин ресурстук потенциалдары бири биринен кескин айырмаланып турат. Алардын үчөө (Казакстан, Өзбекстан, Түркмөнстан) табигый ресурстарында бай болушса, ал эми Кыргызстан менен Таджикстандын байлыктары аларга салыштырмалуу аз келет.

Табигый ресурстары, географиялык жактан жайгашуусунан сырткары Борбордук Азия өлкөлөрү өз экономикасын реформалоо темптери жана моделдери менен да айырмаланып турат.

Региондун өлкөлөрүнүн тышкы саясатынын түзүлүшүнүн маанилүү фактору катары жалпы коркунучтарга каршы бирдиктүү жооп кайтаруунун муктаждыгы болуп калган. Алардын трансулуттуу жана трансчекаралуу болгондугуна байланыптуу ички регионалдуу жана региондон тышкары болгон кооперациянын керектигин талап кылган. Бул болсо, өз учурунда жаңы коопсуздук институттардын пайда болушуна алып келген.

Ошондуктан алардын өнүгүүсү бирдей эместиги көрүнүп турат. Ар бир өлкө өз өнүгүү жолун издөөдө. Экономикалык өнүгүү салыштырмалуу жай жүрүүдө. Мындай көрүнүштүн бир нече себептери бар. Эң башкысы-эркиндикке умтулуу, эгемендүүлүктү чыңдоо, интеграциялык процесстердин өнүгүшүнүн варианттарын издөө ж.б. көрүнүштөр менен коштолууда. Төмөндөгү негизги саясий

процесстер аталган региондун бүт өлкөлөрүнө тиешелүү болуп эсептелет.

- Борбордук Азия, КМШ мамлекеттери жана алыскы чет эддик өлкөлөрү менен эки тараптуу мамилелердин өнүгүшү аркылуу;

- Регионалдуу деңгээлде;

- КМШ чегиндеги кен тараптуу мамилелердин системасына кирүү;

- Олуттуу эл аралык уюмдарга (БУУ, Европадагы Коопсуздук жана Кызматташтык Уюму ж.б.) катышуу аркылуу.

Ошентип, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн тышкы саясий өнүгүүсүнүн негизи катары - бул жерде жайгашкан кичине мамлекеттердин кызыкчылыгына жооп берген көп вектордуу дипломатия болуп саналат. Финансылык, экономикалык, илимий-интеллектуалдык, технологиялык ресурстардын чектелгендигине байланыштуу, дүйнөнүн алдынкы мамлекеттери менен байланыштарды өнүктүрүүгө мажбур кылууда.

Адабияттар:

1. Омаров Н.М. На пути к глобальной безопасности: Центральная Азия после 11 сентября 2001 г.- Бишкек, 2002.-88 с.
2. Омаров Н.М. Международные отношения в эпоху глобального развития. - Бишкек, 2003. - 280 с.
3. Волков И.В. Основные проблемы геополитического положения Центральной Азии в эпоху глобализации, (на примере Кыргызстана).- Бишкек, 2007.-50-С
4. Современные международные отношения и мировая интеграция.- Бишкек, 2009.-186-с
5. Современные международные отношения и мировая интеграция.- Бишкек, 2009.-188-с.

Рецензент: д.и.н., профессор Нурунбетов Б.А.